

JERZY KOLENDO (IA UW)

ZBIORY ZABYTEKÓW PRADZIEJOWYCH NA UNIWERSYTECIE WARSZAWSKIM (PL. 8 - 10)

Praktyka tworzenia różnego rodzaju zbiorów zabytków archeologicznych¹ przy uniwersytetach była w XIX w. nadzwyczaj rozpowszechniona². Również i Uniwersytet Warszawski posiadał niezbyt zresztą dużą kolekcję zabytków, zarówno z zakresu archeologii śródziemnomorskiej jak też i pradziejowej, czyli wg ówczesnej terminologii, starożytności krajowych. Zasługuje ona na uwagę jako ciekawy przykład podejmowanych wielokrotnie prób gromadzenia zabytków archeologicznych. Warto więc zająć się nadzwyczaj żmudną pracą zmierzającą do rekonstrukcji historii i składu tej kolekcji która, niestety, dotrwała do dnia dzisiejszego tylko w stanie bardzo szczątkowym³.

Historia zbiorów archeologicznych Uniwersytetu Warszawskiego jest dość skomplikowana z punktu widzenia organizacyjnego. Podlegały one ciągłym reorganizacjom związanym z burzliwymi dziejami warszawskiej uczelni. W niektórych okresach stanowiły one jednostkę samodzielną, kiedy indziej były połączone z kolekcją numizmatyczną, a niekiedy wchodziły w skład innych agend uniwersyteckich. W tle tych wszystkich przekształceń należy umieścić zasadnicze przemiany, które przeżywał sam Uniwersytet⁴. W latach 1816-1831 był to Uniwersytet Królewski (Aleksandryjski), zlikwidowany w ramach represji po upadku powstania listopadowego. Nieliczne kolekcje, które nie zostały wówczas wywiezione do Petersburga, wegetowały przy byłej bibliotece uniwersytetu (istniejącej zresztą pod różnymi nazwami). Następnie w latach 1862-1869 funkcjonowała Szkoła Główna, na miejscu której stworzono później rosyjski

Uniwersytet, tzw. Uniwersytet Cesarski. Dopiero w 1915 r. miało miejsce odrodzenie się polskiego Uniwersytetu Warszawskiego.

Historia kolekcji archeologicznych istniejących na Uniwersytecie Warszawskim była już kilkakrotnie prezentowana. W roku 1904 Teodor Wierzbowski, profesor języka i literatury polskiej Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego, pełniący równocześnie funkcję kierownika Gabinetu Archeologicznego oraz Numizmatycznego opublikował pracę przedstawiającą historię zbiorów archeologicznych na warszawskiej uczelni⁵, a w aneksie zamieścił kilka dokumentów dotyczących tych zagadnień. Dla późniejszych okresów praca ta ma charakter tekstu źródłowego. Trzeba jednak pamiętać o pewnej tendencji opracowania Wierzbowskiego, który ze względu na spory dotyczące sytuacji prawnej Gabinetu Archeologicznego, starał się przemilczeć informacje dotyczące jego zależności w pewnych okresach od biblioteki uniwersytetu i silnie podkreślał jego niezależność.

W monumentalnej pracy Józefa Bielińskiego⁶ poświęconej dziejom Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1816-1831, której pierwszy tom dotyczący interesującej nas problematyki ukazał się w roku 1907, znajduje się rozdział o Gabinetie Starożytności. Niestety, praca ta, niesłychanie cenna ze względu na zgromadzony w niej materiał źródłowy pochodzący ze zniszczonych w czasie Drugiej Wojny Światowej materiałów z Archiwum Oświecenia Publicznego, jest mało krytyczna, a dokonana przez autora selekcja materiału pozbawiła nas też niektórych interesujących informacji o odkryciach archeologicznych.

¹ Chciałbym serdecznie podziękować p. mgr. Mirosławie Andrzejowskiej i p. mgr. Jackowi Andrzejowskiemu z Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie za szereg cennych informacji oraz za pomoc w zgromadzeniu potrzebnej dokumentacji i ilustracji. Dziękuję również Dyrekcji Państwowego Muzeum Archeologicznego za pozwolenie wykorzystania tych materiałów.

² Por. D. FOLGA-JANUSZEWSKA, *Uniwersyteckie początki Muzeum Narodowego w Warszawie*, [in:] *Ars et educatio*, p. 197-201.

³ Paralelnie do tego artykułu zostało opracowane studium KOLENDO, *Trzy kolekcje*, które rozwija szerzej niektóre z prezentowanych tu wątków. Przedstawiane tu zagadnienia poruszałem już częściowo we wcześniejszym artykule – J. KOLENDO, *Zbiory zabytków archeologicznych oraz kolekcje numizmatyczne*

na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1816-1915, [in:] *Dzieje archeologii*, p. 27-40. Cf. KOLENDO, *Archeologowie*, p. 9-26. W publikowanym tu artykule problematyka została bardziej rozbudowana, przy wykorzystaniu znacznie szerszej podstawy źródłowej. Nie działa też autocenzura, która nie pozwalała mówić otwarcie przed 1991 r., kiedy powstawały wcześniejsze artykuły, o kilkakrotnych rabunkach zbiorów uniwersyteckich dokonywanych przez władze carskie.

⁴ Por. *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego, 1807-1915*, S. KIENIEWICZ (ed.), Warszawa 1981; J. MIZIOŁEK, *Zarys dziejów Uniwersytetu Warszawskiego*, [in:] *Ars et educatio*, p. 15-80 oraz inne artykuły w tej publikacji.

⁵ VERŻBOVSKIJ. Por. recenzję tej pracy – H. Łopaciński, *Światowit*, t. 7, 1906, p. 79 sq.

⁶ BIELIŃSKI, t. I, p. 648-654.

Zajmując się dziejami kolekcji archeologicznych w Uniwersytecie Warszawskim należy też wykorzystać bardzo skąpe i rozproszone informacje zawarte w materiałach archiwalnych. Będą to zachowane przypadkowo „Akta dotyczące się zbioru medali starożytnych i monet w Uniwersytecie Warszawskim”, przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych oraz w Dziale Rękopisów BUW⁷. Pewne wiadomości można też znaleźć w Tekach Skimborowicza⁸, a bardzo cenne informacje znajdują się też w prasie z epoki⁹.

Obserwowane w ostatnich latach zainteresowanie historią badań archeologicznych doprowadziło do powstania już kilku opracowań poświęconych kolekcjom Uniwersytetu Warszawskiego obejmującym zabytki numizmatyczne¹⁰ jak również z zakresu archeologii śródziemnomorskiej¹¹ i pradziejowej¹². Niniejszy artykuł stanowi znacznie rozszerzoną i zmodyfikowaną wersję pracy z r.1993 wykorzystującą szereg nowych materiałów.

* * *

Za załączek zbiorów z zakresu archeologii pradziejowej na Uniwersytecie Warszawskim należy uznać dwa naczynia ceramiczne pochodzące z cmentarzyska kultury

łużyckiej leżącego koło miasta Turek. Zostało ono odkryte w 1818 r. w związku z poszukiwaniem kamienia potrzebnego do budowy szos, a następnie dokładnie opisane w roku następnym przez kapitana kwatermistrzostwa Wojska Polskiego Ludwika Heilmeira w „Pamiętniku Warszawskim”¹³. W uwagach do tego artykułu podpisanych Red(akcja), a które bez wątpienia wyszły spod pióra redaktora naczelnego „Pamiętnika Warszawskiego” Feliksa Bentkowskiego¹⁴, znajduje się informacja, iż kapitan Heilmair podarował dwa naczynia „gabinetowi uniwersytetu królewskiego warszawskiego”. Co więcej, są one dość szczegółowo opisane. Inne zabytki ceramiczne znajdowały się w rękach samego kapitana Heilmeira, u gen. Wincentego Krasińskiego¹⁵, Generała Chodkiewicza¹⁶ i w Gabinetie Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Cmentarzysko z okolicy miasta Turek było tylko wzmiankowane w literaturze poświęconej dziejom archeologii w Polsce¹⁷ oraz wymieniane w katalogu cmentarzysk kultury łużyckiej¹⁸. Rysunki 15 naczyń, które zamieszcza Pamiętnik Warszawski (Fig. 1) mogłyby stać się podstawą opracowania tego zespołu ceramiki.

⁷ AGAD, Centralne Władze Oświatowe (dalej CWO), 14, 15: Akta dotyczące się zbioru medali starożytnych i monet w Uniwersytecie Warszawskim, 1816-1830; Rkps BUW, nr akc.3016-3618; Akta Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego dotyczące się Biblioteki Publicznej, 1832-1841.

⁸ AGAD, Teki Skimborowicza XXII 2/56.

⁹ Wykorzystanie prasy ułatwia bibliografia: *Uniwersytet Warszawski. 1816-1831. 1862-1869. Materiały bibliograficzne*, Warszawa 1993, p. 25 n., nr. 114-124, 29, nr. 148-156, p. 88-91, nr 631-665, p. 126, nr 1061-1063; *Uniwersytet Warszawski. 1870-1915. Materiały bibliograficzne*, cz. I, Opracowanie J. KRAJEWSKA, A. BEDNARZ, Warszawa 2002, p. 236, nr 2417-2421. Por. też *Bibliografia Warszawy*, Wydawnictwa ciągłe 1795-1863, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992, col. 853 sq.

¹⁰ Por. prace cytowane w przyp. 3 oraz J. KOLENDO, B. PASZKIEWICZ, *O kilku znaleziskach monetarnych ze zbiorów numizmatycznych Uniwersytetu Warszawskiego*, „Wiadomości Numizmatyczne”, w druku.

¹¹ T. MIKOCCI, *Historia zbiorów starożytnych Uniwersytetu Warszawskiego*, [in:] *Dzieje archeologii*, p. 41-51; T. MIKOCCI, Z. SZAFRAŃSKI, *Uniwersyteckie zbiory starożytności*, [in:] *Antyk*, p. 147-170 i fig. 1-26; P. JAWORSKI, *Sztuka starożytna w zbiorach Uniwersytetu Warszawskiego*, [in:] *Ars et educatio*, p. 463-474; M. DOLIŃSKA, *Egiptskie mumie i sarkofagi z kolekcji Uniwersytetu Warszawskiego w Muzeum Narodowym w Warszawie*, [in:] *Ars et educatio*, p. 445-462. O kolekcji odlewów gipsowych na Uniwersytecie Warszawskim patrz M. KOROTAJ, T. MIKOCCI pod red. naukową A. SADURSKIEJ, *Odlewy gipsowe rzeźb w Starej Pomarańczarni w warszawskich Łazienkach*, Warszawa 1989.

¹² Cf. prace cytowane w przyp. 3.

¹³ L. HEILMEIR, *Wiadomość o starożytnych popielnicach znalezionych w 1818 roku w województwie kaliskim*, *Pamiętnik Warszawski* 13, 1819, p. 464-471. Uwagi Redakcji na s. 466 n. O zawartych w tym artykule informacjach archeologicznych

patrz J. KOLENDO, *O kilku znaleziskach monet rzymskich z ziem Polski* [in:] *Nowe znaleziska importów rzymskich z ziem Polski*, II, J. Kolendo, A. Bursche (eds.) [Korpus znalezisk rzymskich z europejskiego Barbaricum – Polska, Suplement – t. 2], Warszawa 2001, p. 162.

¹⁴ O roli Bentkowskiego w życiu naukowym Warszawy patrz J. KOLENDO, *Kolekcja numizmatyczna Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego (1816-1831) i jej „konserwator”*, profesor Feliks Bentkowski, *Łódzki Numizmatyk*, 22, 1993, p. 9-23 i [in:] KOLENDO, *Świat antyczny*, t. II, p. 159-167. O postawie ideologicznej Bentkowskiego oraz o jej znamiennej ewolucji patrz J. KOLENDO, *„Jest sposób wykladać dzieje i dla młodzi”. O dwóch modelach historii starożytnej w Polsce w latach dwudziestych XIX wieku*, *Historyka* 23, 1993, p. 35-51 i [in:] KOLENDO, *Świat antyczny*, t. I, p. 5-14.

¹⁵ O zainteresowaniach gen. Wincentego Krasińskiego zabytkami archeologicznymi patrz J. KOLENDO, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Opinogórze, woj. Ciechanowskie w świetle materiałów archiwalnych Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk*, *Światowit* 37, 1991 (1993), p. 189-197 = J. KOLENDO, *Świat antyczny*, II, p. 91-95.

¹⁶ O bogatych zbiorach Aleksandra Chodkiewicza patrz A. RYSZKIEWICZ, *Zbieracze i obrazy*, Warszawa 1977, p. 11-32; *Galeria obrazów Aleksandra Chodkiewicza*.

¹⁷ J. KOSTRZEWSKI, *Dzieje polskich badań prehistorycznych*, Poznań 1949, p. 13; A. ABRAMOWICZ, *Wiek archeologii. Problemy polskiej archeologii dziewiętnastowiecznej*, Warszawa 1967, p. 31 sq.

¹⁸ T. MALINOWSKI, *Katalog cmentarzysk ludności kultury łużyckiej w Polsce*, t. II, p. 226, nr 2439. W okresie międzywojennym odkryto w okolicach Turka (Bieganowo-Turek) 3 groby kultury łużyckiej. Cf. T. MALINOWSKI, *Nabytki b. Działu Pradziejowego Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, t. 6, 1955, p.153. Czy chodzi tu o to samo cmentarzysko?

Gromadzenie zabytków archeologicznych na Uniwersytecie Warszawskim było więc inicjatywą oddolną. Jednak właściwe początki Gabinetu Starożytnych Osobliwości w Królewskim Uniwersytecie Warszawskim związane są z akcją rozpoczętą w 1821 r. przez Komisję Rządową Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Wysłała ona wówczas do Komisji Wojewódzkich oraz do władz kościelnych pismo w sprawie przekazywania zabytków do formującego się Gabinetu Starożytnych Osobliwości, takich jak „szczątki nie istniejących już zwierząt, starożytne naczynia, broń i zbroje lub tym podobne osobliwości”. Podkreślano też, że przedmioty takie „zebrane razem wiele się mogą przyczynić do rozszerzenia znajomości historii naturalnej kraju naszego i nauki starożytności”²⁰. W podobnej odezwie skierowanej do społeczeństwa i publikowanej we współczesnej prasie znalazło się sformułowanie, że „nie dostaje Uniwersytetowi pomocy do ważnej nauki starożytności i osobliwości kraju własnego, a tym trudniejsze jest zarządzenie tej potrzeby, że nabycie gotowych już tego rodzaju zbiorów rzadko się zdarzyć może i znacznych wymagałoby kosztów”²¹. Władze zwracały się więc z apelem o przysłanie przedmiotów takich jak „kości, rogi, zęby itp. nie istniejących już zwierząt [...], broń starożytna, zbroje, naczynia wydobyte z ziemi”. Wzywano do nadsyłania wszelkich wykopalisk świadczących „o kulturze danej miejscowości, z zamierzchłych prastarych czasów lub mniej odległej przeszłości”²². Apele te nie dały jakichś poważniejszych rezultatów, chociaż do Gabinetu Starożytnych Osobliwości napłynęła pewna ilość nowożytnych militariów, a zwłaszcza „kości nie istniejących już zwierząt”. Znalazły się tam również pewne zabytki archeologiczne, które,

niestety, nie zostały opisane w pracy Bielińskiego. Ograniczył się on jedynie do stwierdzenia, że 1832 r. było w Gabinetcie 37 popielnic „z różnych okolic kraju nadesłanych”²³. Również publikacja Wierzbowskiego mówi²⁴ tylko o odkryciach osiemnastu urn dokonanych w latach 1823-1824 przy niwelacji ogrodu belwederskiego²⁵ i przy kopaniu fundamentów pawilonów i stajen koszar jazdy w Łazienkach²⁶. Zabytki odkryte w ogrodzie belwederskim i w Łazienkach, które należy wiązać z kulturą grobów kloszowych, są znane dzięki zdjęciom dwóch naczyń zamieszczonych w popularnej pracy Romana Jakimowicza, opublikowanej w roku 1916²⁷.

Należy wspomnieć jeszcze o zabytkach archeologicznych, które weszły do kolekcji Uniwersytetu razem z nabywanymi zbiorami monet. Major wojsk rosyjskich Józef Biernacki (1759-1826) sprzedał Uniwersytetowi Warszawskiemu swoją kolekcję numizmatyczną liczącą 28.847 monet²⁸. Wraz z numizmatami Uniwersytet nabył też pewne starożytności w liczbie 319 sztuk, w tym 15 sztuk „figur brązowych, ciekawych”²⁹. Znajdowało się prawdopodobnie wśród nich dziewięć zabytków odkrytych przed 1809 r. pod Olkuszem i których bardzo niejasny opis podał Wawrzyniec Surowiecki³⁰. Można zidentyfikować dwa posążki Heraklesa, posążek Minerwy (?) oraz lampkę brązową. Sprawa autentyczności tego znaleziska budzi bardzo poważne wątpliwości nie tylko ze względu na jego unikalność, lecz również z powodu podejrzenia, iż Biernacki współpracował z pewnym fałszerzem monet polskich. Dlatego też należy wykluczyć to znalezisko z katalogu importów rzymskich z ziem Polski.

Wraz z bogatą kolekcją numizmatyczną Tadeusza Wolańskiego³¹ dostał się jakiś trudny do określenia

¹⁹ BIELIŃSKI, t. I, p. 648-654; VERŽBOVSKIJ, p. 19-22 (dokumenty związane z tworzeniem Gabinetu Starożytności); K. AJEWSKI, *Zbiory artystyczne Uniwersytetu Warszawskiego w dobie Królestwa Kongresowego*, Kwartalnik Historii Nauki i Techniki, t. 38, 1993, p. 72-74.

²⁰ Tekst ten przedrukowuje VERŽBOVSKIJ, p. 19.

²¹ Gazeta Warszawska, 1821. Nr 161, 18 października; Kurjer Warszawski, 1821, nr 240, z 18 października. VERŽBOVSKIJ, p. 20, nr 2.

²² BIELIŃSKI, t. I, p. 648.

²³ BIELIŃSKI, t. I, p. 654.

²⁴ VERŽBOVSKIJ, p. 4.

²⁵ Opis Muzeum Starożytności opublikowany w r. 1871 w kalendarzu Józefa Ungra wymienia urny z ogrodu belwederskiego w Warszawie wykopane w r. 1823 przez pułkownika Mintera. Cf. niżej, przyp. 65.

²⁶ Odkryto tam dwie urny. Cf. pismo gen. Hauke, dowódcy Korpusu Artylerii i Inżynierów do Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, które publikuje VERŽBOVSKIJ, p. 22, aneks 6. Cf. BIELIŃSKI, t. I, p. 653, nr 15.

²⁷ R. JAKIMOWICZ, *Warszawa i jej okolice w czasach przedhis-*

torycznych, Warszawa 1916, p. 11, 22 i fotografia dwóch urn ze stanowiska Warszawa-Belweder. Zabytki te były wielokrotnie wykorzystywane w literaturze archeologicznej. Cf. M. GĄDZIKIEWICZ, *Wybrane zagadnienia z badań nad kulturą grobów kloszowych*, Wiadomości Arch., t. 20, 1954, p. 146.

²⁸ J. KOLENDO, *Trzy kolekcje*, p. 433.

²⁹ Zestawienie tych zabytków daje BIELIŃSKI, t. I, p. 617 sq. i przyp. 1.

³⁰ W. SUROWIECKI, *Rozprawa o sposobach dopełnienia historii i znajomości dawnych Słowian*, Roczniki Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk 8, 1812, p. 115-117 = Dzieła, K. J. Turowski (ed.), Kraków 1861, p. 516-518. Por. J. KOLENDO, *Z dziejów odkryć antycznych posążków brązowych na ziemiach Polski*, [in:] KOLENDO, *Świat antyczny*, t. II, p. 56 sq., gdzie zostało szczegółowo zanalizowane to znalezisko.

³¹ KOLENDO, *Trzy kolekcje*, p. 434. Cf. J. OLEJNICZAK, *Z dziejów zbieractwa numizmatycznego w Wielkopolsce. I. Tadeusz Wolański (1785-1865) i jego zbiór monet i medali*, Muzealnictwo 19, 1970, p. 7-17; S. SUCHDOLSKI, *Tadeusza Wolańskiego zwycięstwo z grobu, czyli nowy typ denara Bolesława Chrobrego*, [in:] *Archeologia i starożytność. Studia dedykowane profesorowi Andrzejowi Abramowiczowi w 70 rocznicę urodzin*, Łódź 1997, p. 245-271.

przedmiot opisany jako „sztuka złota fabryki pogańskiej wykopana w Kruszwicy na kształt sprzązki (sic)” wagi 3 i 1/8 dukata, czy też 3 dukaty holenderskie t.j. 10,5 g³². Zabytki archeologiczne nabyte wraz z monetami należącymi do kolekcji majora Józefa Biernackiego i Tadeusza Wolańskiego stanowiły część Gabinetu Numizmatycznego.

Stosunkowo nikłe rezultaty w tworzeniu Gabinetu Starożytności Uniwersytetu można byłoby wiązać z faktem braku osoby, która zaangażowałaby się w pełni w pracę jego organizowania, jak to robił Feliks Bentkowski³³, w odniesieniu do zbioru monet. Gabinetem Starożytnych Osobliwości zarządzał początkowo profesor literatury polskiej, znany poeta, Kazimierz Brodziński, pełniący również bardzo obciążającą czasowo funkcję sekretarza Uniwersytetu. Później skromne zbiory starożytności zostały połączone z prężnie się rozwijającym Gabinetem Numizmatycznym pod ogólnym kierownictwem Feliksa Bentkowskiego. Zbiory zabytków archeologicznych na Uniwersytecie Warszawskim były stosunkowo ubogie, co, przynajmniej częściowo, łączyć można z istnieniem drugiego, niejako konkurencyjnego ośrodka zajmującego się gromadzeniem różnego rodzaju pamiątek narodowych. Było to Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk³⁴, które często uzyskiwało dary od swoich członków oraz „kwitowało” je na publicznych posiedzeniach oraz na kartach wydawanych przez siebie Roczników. Niekiedy część zabytków dostawała się do kolekcji uniwersyteckiej, a część do zbiorów Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk. Przykładem może tu być los popielnic z cmentarzyska z okolic miasta Turek czy też monet XVII-wiecznych znalezionych w Pułtusk³⁵. W zbiorach Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk znajdował się, wg opisu sporządzonego w 1832 r. przez urzędników rosyjskich przygotowujących je do wywieżenia do Petersburga³⁶, „zbiór starożytnych naczyń glinianych i urn”, które były rozstawione na szafach.

Oprócz 42 „urn i waz wyciągniętych z grobowców”, były jeszcze inne zabytki archeologiczne. Na szczególną uwagę zasługuje kolekcja licząca 32 przedmioty znalezione nad Bugiem, które ofiarował marszałek obwodu białostockiego Dominik Ciecierski³⁷. Zabytki te zostały przekazane do Ermitażu, a część z nich następnie przeszła do innych instytucji w Petersburgu. W roku 1917 Stefan Krukowski widział w zbiorach ówczesnego Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Archeologicznego „15-20 naczyń glinianych” pochodzących z kolekcji Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk³⁸. Trzeba więc stwierdzić, że w porównaniu ze zbiorami Towarzystwa, Gabinet Starożytnych Osobliwości Uniwersytetu Warszawskiego przedstawiał się dość skromnie.

* * *

W przeciwieństwie do Gabinetu Numizmatycznego zbiory Gabinetu Starożytności i Osobliwości nie zostały wywiezione w 1832 r. do Petersburga³⁹. Zabrano jednak, wraz z monetami, pewne zabytki ze zbiorów Biernackiego, jak np. brązowe posążki, czy też złotą sprzązkę z kolekcji Wolańskiego⁴⁰. Inny był los zbiorów archeologicznych, które pozostały w Warszawie. Wraz z gabinetem zoologicznym, botanicznym, mineralogicznym i fizycznym oraz „Gabinetem figur gipsowych” zostały one podporządkowane władzom Okręgu Naukowego Warszawskiego. Znajdowały się one w latach 1832-1862 pod opieką byłego profesora zoologii na Uniwersytecie Warszawskim Pawła Jarockiego, który sprawował funkcję dyrektora „gabinetów po byłym Uniwersytecie”.

W opisie Warszawy opublikowanym w r. 1848 Franciszek Maksymilian Sobieszczański podaje, że przy Gabinetzie Zoologicznym znajdował się „Zbiór Różnych Osobliwości składający się z 123 sztuk, które były pomieszczone w trzech dużych szafach”. Dzielił się on na dwie części: Oddział Osobliwości „złożony w większej części z ubiorów, zbroi i narzędzi różnych narodów i Oddział Różnych Starożytności, pomiędzy którymi są:

³² AGAD, Centralne Władze Oświatowe, vol. 15, k. 19 r i 47 r. Waga dukata – Z. ŻABIŃSKI, *Rozwój systemów pieniężnych w Europie zachodniej i północnej*, Wrocław 1989, p. 86.

³³ Cf. przyp. 14.

³⁴ J. KOLENDO, *Raport wójtów z 1820 r. o odkryciach archeologicznych na Mazowszu*, [in: J. KOLENDO, *Świat antyczny*, t. II p. 83-89 (artykuł z 1985); J. KOLENDO, *Nieznane znaleziska monet rzymskich w materiałach z archiwum Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk (1800-1832)*, [in: J. KOLENDO, *Świat antyczny*, t. II, p. 97-109 (artykuł z r. 1988).

³⁵ J. KOLENDO, M. MĘCLEWSKA, *Nieznane znaleziska monet późnośredniowiecznych i nowożytnych ze zbiorów Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk opracowane przez Joachima Lelewela*, *Wiadomości Numizmatyczne*, 31, 1987, p. 150-154.

³⁶ Z. STRZYŻEWSKA, *Konfiskaty warszawskich zbiorów publicznych po Powstaniu Listopadowym*. *Biblioteka Uniwersytetu*

Warszawskiego i Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Materiały i dokumenty z archiwów rosyjskich, Warszawa 2000, p. 72. Por. p. 89, nr 181-182, p. 97, nr 37, p. 119; rec. J. KOLENDO. *Wiadomości Numizmatyczne*, t. 46, 2002, p. 203-205.

³⁷ Z. STRZYŻEWSKA, *op. cit.*, p. 97, 111, 128, 233 sq. (zredagowany w 1912 spis 32 zabytków ofiarowanych przez Dominika Ciecierskiego). Zabytki archeologiczne wywiezione do Rosji zostaną opracowane w odrębnej publikacji.

³⁸ S. KRUKOWSKI, *Materiały archeologiczne z b. Królestwa Polskiego w Rosji*, *Wiadomości Arch.*, t. 5, 1920, p. 86.

³⁹ Szczegółową analizę rabunków dokonanych przez władze rosyjskie w oparciu o nieznane materiały archiwalne daje Z. STRZYŻEWSKA, *op. cit.*, *passim*.

⁴⁰ BIELIŃSKI, t. I, p. 645.

21 urn słowiańskich w ziemi znalezionych, mumia egipska i narzędzia chińskie”⁴¹. Zabytki te, jak i cały Gabinet Zoologiczny mieściły się w gmachu obecnego Instytutu Historycznego UW, na antresoli tego budynku, nad Salą Kolumnową gdzie znajdował się Gabinet gipsów.

Mimo całkowitego braku zainteresowania zbiorami archeologicznymi powiększyły się one w okresie międzypowstaniowym o pewną ilość zabytków. Będą to przede wszystkim 23 naczynia pochodzące z dużego cmentarzyska kultury łużyckiej w Nietulisku Dużym (gm. Kunów, pow. ostrowiecki, woj. świętokrzyskie), stanowiące plon badań zasłużonego „starożytnika” i historyka sztuki Franciszka Maksymiliana Sobieszczańskiego⁴², przeprowadzonych w r. 1851. Zostały one bardzo dokładnie opisane i wylustrowane (Fig. 2) w roku następnym w dwóch różnych wersjach, po polsku⁴³ i po rosyjsku⁴⁴. Warto podkreślić, że w wersji polskiej Sobieszczański podjął cenną próbę zebrania wszystkich informacji o zabytkach pradziejowych znalezionych w Polsce przed 1850 rokiem.

Materiały odkryte w Nietulisku Dużym składające się z kilkudziesięciu urn zostały podzielone przez Sobieszczańskiego⁴⁵ na trzy części: jedna była zdeponowana u wójta gminy Kunów „dla decyzji wyższych władz”, druga – w urzędzie gubernatora radomskiego, a trzecia przekazana została kuratorowi Okręgu Naukowego Warszawskiego i najprawdopodobniej znalazła się w Bibliotece Okręgu Naukowego, gdzie, w latach 1850-1861, pracował on na stanowisku pomocnika sekretarza⁴⁶. Według

T. Wierzbowskiego w późniejszym Gabinetie Archeologicznym Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego znajdowały się 23 urny z cmentarzyska w Nietulisku⁴⁷. Publikacja Janiny Krajewskiej⁴⁸ z roku 1929 wymienia jeszcze dalsze zabytki ceramiczne, głównie przystawki, oraz przedmioty metalowe pochodzące z tego cmentarzyska, które przetrwały do momentu opracowania przez nią tego zespołu. Zachował się on do dziś w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, chociaż dokładne wydzielenie zabytków odkrytych przez Sobieszczańskiego napotyka na pewne trudności; trzeba bowiem pamiętać, że w okresie międzywojennym pewne badania w tej miejscowości prowadził Kazimierz Salewicz⁴⁹.

Ceramika z Nietuliska nie była jedynym zespołem zabytków, który w okresie międzypowstaniowym wzbogacił zbiory pozostałe po zlikwidowanym uniwersytecie. Praca Wierzbowskiego⁵⁰ oraz pewne materiały archiwalne: „Protokół przedmiotów, które przeszły do Muzeum Sztuk Pięknych z Zoologicznego i d(awnego) gipsów Gabinetu”⁵¹ oraz fragment rękopiśmiennego katalogu muzeum starożytności (w jęz. francuskim), zachowany w Tekach Skimborowicza⁵², pozwalają stwierdzić, że do tych zbiorów dostało się sześć urn i naczyń glinianych niewiadomego pochodzenia, urna z miejscowości Tarnogród, gmina *loco*, pow. Biłgoraj, oraz dwa płaskie naczynia „z czasów pogańskich”, które stanowiły dar generałowej Kickiej⁵³. Z okolic Łęczycy pochodziła interesująca (?), dobrze zachowana urna z przykrywką oraz

⁴¹ F.M. SOBIESZCZAŃSKI, *Rys historyczno-statystyczny wzrostu i stanu miasta Warszawy od czasów najdawniejszych aż do 1847 roku*, K. Zawadzki (ed.), Warszawa 1974, s. 374. Oryginalna publikacja – Warszawa 1848.

⁴² J. KOLENDO, *Historia archeologii a importy antyczne z ziem Polski. Grób książęcy (?) z Wielosia, woj. Tarnobrzeskie w świetle informacji Franciszka Maksymiliana Sobieszczańskiego*, [in:] J. KOLENDO, *Świat antyczny*, t. II, p. 48-51 (artykuł z 1980).

⁴³ F.M. SOBIESZCZAŃSKI, *Wycieczka archeologiczna w niektóre strony gubernii radomskiej odbyta w miesiącu wrześniu 1851 roku*, Warszawa 1852, p. 33-36 i tablica z zabytkami po p. 40. Tekst wcześniej publikowany [in:] Biblioteka Warszawska, 1851, T. 4 (44), p. 381-431, badania w Nietulisku – p. 421-431.

⁴⁴ F. SOBĖSANSKIJ [F.M. SOBIESZCZAŃSKI], *Žurnal’ Ministerstva Narodnogo Prosvěšeniâ*, t. 74, 1852, ord. II, p. 93-96.

⁴⁵ F. SOBĖSANSKIJ, *op. cit.*, p. 96.

⁴⁶ H. KOZERSKA, *Warszawska Biblioteka Uniwersytecka w latach 1832-1871. Biblioteka Rządowa – Okręgu Naukowego – Główna*, Warszawa 1967, p. 17.

⁴⁷ VERŻBOVSKIJ, p. 7.

⁴⁸ J. KRAJEWSKA, *Zabytki z cmentarzyska popielnicowego w Nietulisku D., w pow. Opatowskim*, Światowit, t. 13, 1929, p. 69-94.

⁴⁹ Informacje p. mgr Mirosławy Andrzejewskiej, za które serdecznie dziękuję.

⁵⁰ VERŻBOVSKIJ, p. 6 sq.

⁵¹ Odpis dokumentu z dn. 29 czerwca 1869 w archiwum działu Inwentarzy Muzeum Narodowego w Warszawie do którego nie udało mi się dotrzeć. T. MIKOCCI, Z. SZAFRAŃSKI, *Uniwersyteckie zbiory starożytności*, [in:] *Antyk*, p. 149 sq., i 168, przyp. 12, cytują fragmenty tego dokumentu dotyczące dwóch mumii egipskich oraz „fetysza murzyńskiego z żółwia morskiego”.

⁵² AGAD, Teki Skimborowicza XXII 2/56. P. JAWORSKI, *Wiadomość o Janie Wężyku-Rudzkim (1792-1874) miłośniku egipskich starożytności (Z dziejów zbiorów starożytności Uniwersytetu Warszawskiego)*, Światowit, t. III (XLIV), fasc. A, p. 47-52. Autor publikuje pierwszą część tego tekstu dotyczącą zabytków egipskich. Dalsza część mówiąca o zabytkach pradziejowych i etnograficznych jest publikowana niżej w Aneksie.

⁵³ O zainteresowaniach zabytkami pradziejowym Natalii Kickiej (1801-1888), wdowy po generale Ludwiku Kickim, który zginął w bitwie pod Ostrołęką w 1831, patrz K. MOCZULSKA, *Urna z Muzeum Czartoryskich. Nieznana historia jednego zabytku*, [in:] *Amicorum dona. Studia dedykowane Profesorowi Stefanowi Skowronkowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, Kraków 1998, p. 121-129. Kicka była autorką artykułu, w którym opisywała zabytki archeologiczne (grodzisko oraz narzędzia krzemienne) pochodzące z jej posiadłości Jaszczów (gm. Milejów, pow. łęczyński, woj. lubelskie). Cf. N. KICKA, *Jaszczów pod względem archeologicznym. Zamczysko, Horodyszcze i Żalnik*, *Wiadomości Arch.*, t. 4, 1882, p. 137-150.

„łzawniszką” (jakieś mniejsze naczynie). Zygmunt Celi-chowski, kierownik Biblioteki kórnickiej, dał następujący opis tego zabytku: „Urna z przykryciem, urna sama ma wierzchną część zalepioną z otworem w tej ścianie.”⁵⁴ Rękopiśmienny katalog z Tek Sobieszczańskiego wymienia „łzawniczkę szklaną” (*lacrimatoire de verre*) pochodzącą z miejscowości Tarnogóra, gm. Izbica, pow. krasnostawski, woj. lubelskie), którą ofiarował jej właściciel Czyżewski. Tego znaleziska nie należy chyba jednak włączać do katalogu importów rzymskich z terenu Barbaricum, gdyż formy zamknięte nie występują prawie nigdy wśród szkieł sprowadzanych z terenu Cesarstwa Rzymskiego.

W sposób pośredni dowiadujemy się również, że do zbiorów „po byłym uniwersytecie”, jak je wówczas określano, dotarły dwa naczynia z dużego cmentarzyska kultury łużyckiej z Łęcznej (obecnie miasto powiatowe w woj. lubelskim). W jednym ze swych artykułów Józef Przyborowski⁵⁵ na podstawie informacji uzyskanej w r. 1875 od ks. Wiśniewskiego, proboszcza w Łęcznej, podaje, „że około r. 1860 odkopano tutaj [w Łęcznej] przeszło 50 popielnic, z których dwie przesłano do Warszawy”. Z kolei Teodor Wierzbowski⁵⁶ w swojej pracy o Gabinecie Archeologicznym publikuje szczegółowy opis odkrycia tego cmentarzyska, które z polecenia władz Warszawskiego Okręgu Naukowego badał w 1844 roku Feliks Jezierski, nauczyciel gimnazjum w Lublinie. To „Sprawozdanie z odkrycia popielnic słowiańskich pod Łęczną w gubernii lubelskiej” przynosi bardzo interesujący opis tych odkryć. Wprawdzie Wierzbowski nie podaje, iż w rezultacie tych badań z r. 1844 dostały się do Gabinetu Archeologicznego jakieś zabytki, ale z kontekstu całej wypowiedzi takie przypuszczenie jest bardzo prawdopodobne.

* * *

Okres pewnej liberalizacji polityki carskiej w latach poprzedzających bezpośrednio wybuch Powstania Styczniowego został wykorzystany do stworzenia szeregu polskich instytucji kulturalnych. Za sprawą margrabiego Wielopolskiego na mocy „Ustawy o wychowaniu

publicznym w Królestwie Polskim” z 8 (20) maja 1862 r. powstała Szkoła Główna, Szkoła Sztuk Pięknych, Biblioteka Główna Królestwa Polskiego i Muzeum Sztuk Pięknych⁵⁷. Artykuł 362 tej ustawy stwierdzał: „Gabinet medali, pomnożony Gabinetem b. Instytutu Szlacheckiego, także zbiór numizmatycznych odlewów i odcisków przyłączają się do Biblioteki Głównej. Tamże należą wszystkie pamiątki historyczne i archeologiczne”⁵⁸.

W 1864 r., kiedy to przystąpiono do organizacji Muzeum Sztuk Pięknych, podjęto decyzję utworzenia działu archeologii. Projektowano też, że w przebudowanym na potrzeby Muzeum Gmachu Szkoły Sztuk Pięknych (obecnie budynek Akademii Medycznej na lewo od wejścia na dziedziniec uniwersytecki) zbiory archeologiczne będą się mieścić w dużej, pięciookiennej sali na parterze. Projekty przebudowy gmachu nie zostały wprawdzie zrealizowane, ale w 1866 Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przekazała do Muzeum Sztuk Pięknych liczący 116 przedmiotów „zbiór osobliwości i zabytków archeologicznych”, który mieścił się w lokalu Gabinetu Zoologicznego. W związku z trudnościami lokalowymi, jakie przeżywało Muzeum zbiory te pozostały jednak w tym pomieszczeniu, co poprzednio.

W 1869 r. powstaje Muzeum Starożytności, którego bardzo sprawnym organizatorem był Hipolit Skimborowicz, publicysta, bibliograf, i „starożytnik”, pracujący w Bibliotece Głównej⁵⁹. Do tego Muzeum Starożytności zostają przekazane protokołem sporządzonym w dn. 29 czerwca 1869 r. zbiory zdeponowane w lokalu Gabinetu Zoologicznego. Jak podaje Wierzbowski⁶⁰, wśród przekazanych 155 przedmiotów część stanowiły „różne zabytki historycznoarcheologiczne”. Muzeum starożytności otrzymało również pewną ilość zabytków, w tym 30 urn i „łzawniczek”, które były przechowywane w Bibliotece Głównej⁶¹. Być może były to materiały z Nietuliska. Znaczenie powstania tego Muzeum Starożytności nie ograniczało się jedynie do skupienia w jednym miejscu różnych zbiorów uniwersyteckich. Hipolit Skimborowicz myślał o wprowadzeniu do uczelni warszawskiej nauczania archeologii.

⁵⁴ Opis powstałego w 1869 Muzeum starożytności – Rkps Bibl. PAN w Kórniku, AB 238a, który publikuje H. KOZERSKA, *op. cit.*, p. 103.

⁵⁵ J. PRZYBOROWSKI, *Wycieczki archeologiczne nad Tyśmienicę*, *Wiadomości Arch.*, t. 3, 1876, p. 33. Cf. S. NOSEK, *Materiały do badań nad historią starożytną i wczesnośredniowieczną międzyrzecza Wisły i Bugu*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, Sec. C, Nauki filozoficzne i humanistyczne 6, 1951 (1957), p. 273 sq.

⁵⁶ VERŻBOVSKIJ, p. 23 sq. Cf. p. 6.

⁵⁷ Historię Muzeum Sztuk Pięknych w latach 1862-1875, w skład którego wchodziły przez pewien czas zbiory archeologiczne omawiał trzykrotnie S. LORENTZ, *Muzeum Narodowe*

w Warszawie, Zarys historyczny, *Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie* 1, 1938 (oraz odtwórka, Warszawa 1938), p. 1-10; idem, *Dzieje Muzeum Narodowe w Warszawie*, ibidem 6, 1962, p. 13-19; idem, *Muzeum Narodowe w Warszawie*, ibidem 29, 1985, p. 7-11.

⁵⁸ *Ustawa o wychowaniu publicznym w Królestwie Polskim*, [Warszawa 1862], p. 160.

⁵⁹ W. BENEDYKTOWICZ, *Hipolit Skimborowicz – dziennikarz – bibliograf – bibliotekarz*, *Roczniki Uniwersytetu Warszawskiego* 5, 1964, zesz. 1, p. 35-62. O Muzeum Starożytności – p. 50.

⁶⁰ VERŻBOVSKIJ, p. 8.

⁶¹ VERŻBOVSKIJ, p. 10.

W końcu 1869 r. Muzeum Starożytności zostało otwarte dla publiczności. Mieściło się ono na parterze Pałacu Kazimierzowskiego, będącego siedzibą Biblioteki Głównej, w czterech pomieszczeniach znajdujących się na lewo od wejścia⁶². Prasa warszawska rozpisywała się bardzo pochlebnie o tej nowej placówce⁶³. W skład Muzeum Starożytności wchodziły, prócz zabytków z zakresu archeologii pradziejowej i śródziemnomorskiej⁶⁴, różnego rodzaju pamiątki historyczne oraz materiały etnograficzne.

Najpełniejszy opis Muzeum Starożytności opublikowany w r. 1871 wymienia następujące przedmioty z zakresu archeologii pradziejowej⁶⁵: „Z wykopalisk posiada muzeum szczątki archeologiczne z Aykupa z nad rzeki Approuagage⁶⁶, z doliny Hatzeg w Siedmiogrodzie, z góry Łakinos pod Kalwarią Augustowską⁶⁷, z Rzucowa, z powiatu sejneńskiego, z Trojanki na Pobereżu⁶⁸, z Niedźwiedca i td. Urny z Nietuliska w radomskim wykopane przez Sobieszczańskiego w czasie jego archeologicznej wycieczki z r. 1851, z ogrodu belwederskiego w Warszawie wykopane w r. 1823 przez pułkownika Mintera, z pod Łęczycy, z Tułowic⁶⁹, z pod Sochaczewa i w(iele) i(nnych). Ławnicę szklaną zasklepioną znalezioną w Tarnogórze w powiecie krasnostawskim w Lubelskiem. Z zabytków sięgających przedhistorycznych czasów, są tu kliny, siekiery i młotki kamienne, odkryte w kraju i zagranicą, różne ozdoby z brązu, paciorki ze szkła i wyroby z kości”. Część podanych tu wiadomości jest wzmiankowana również w innych źródłach, ale mamy tu też szereg nowych informacji.

* * *

Likwidacja Szkoły Głównej podcięła rozwój Muzeum Starożytności. Jego twórca, Hipolit Skimborowicz opuszcza bibliotekę. W powołanym w 1869 roku Cesar skim Uniwersytecie Warszawskim zbiory archeologiczne i numizmatyczne nie rozwijały się tak szybko, jak poprzednio i w praktyce często nie były w pełni dostępne. Opiekowali się wprawdzie nimi wybitni i przynajmniej częściowo kompetentni badacze, którzy jednak, ze względu na nadmiar różnych obowiązków, nie mogli poświęcić tym kolekcjom zbyt wiele czasu. Nastąpiła kolejna reorganizacja zbiorów, w tym również Muzeum Starożytności. Od 1871 r. funkcjonuje Gabinet Starożytności nazywany później Gabinetem Archeologicznym, będący, wg oficjalnej terminologii, instytucją pomocniczą Uniwersytetu. W roku 1875 znajdowało się w nim 1.956 przedmiotów, których wartość została oszacowana na 2.782 rubli⁷⁰. W skład tego Gabinetu wchodziły nie tylko zabytki z zakresu archeologii pradziejowej i śródziemnomorskiej, ale również różnego rodzaju zabytki i pamiątki historyczne. Kierownictwo Gabinetu Starożytności spoczywało do 1877 r. w rękach Antoniego Mierzyńskiego, profesora filologii łacińskiej, zajmującego się wczesnymi dziejami ludów bałtyjskich, autora cennych prac o mitologii litewskiej⁷¹. Próbował on zreorganizować Gabinet występując o przyznanie na ten cel poważnych środków finansowych (1.000 rubli) oraz uzyskać odpowiedni lokal. Nie znalazł on jednak poparcia władz uniwersyteckich i w związku z tym zrezygnował z pełnienia tej funkcji⁷².

⁶² Por. memoriał opracowany przez Hipolita Skimborowicza w sprawie utworzenia Muzeum Starożytności. AGAD, Teki Skimborowicza XXII 2/57.

⁶³ Zestawienie wzmianek prasowych – *Uniwersytet Warszawski. 1816-1831. 1862-1869. Materiały bibliograficzne*, Warszawa 1993, p. 130, nr 1121. Najpełniejsze opisy przynosi Tygodnik Ilustrowany, 27 listopada 1869, nr 100, p. 264 sq.; Kurier Codzienny 1869, nr 173, p. 1 sq. Por. też opis zbiorów, które dał Zygmunt Celichowski, kierownik Biblioteki kórnickiej. Patrz przyp. 54.

⁶⁴ Por. prace cytowane w przyp. 11.

⁶⁵ *Muzeum Starożytności w Warszawie*, Józefa Ungra Kalendarz ilustrowany na rok zwyczajny 1871, p. 126 sq. Ten sam prawie opis, nieznacznie tylko skrócony, podaje Tygodnik Ilustrowany (cytowany w przyp. 52). Tekst z Kalendarza Ungra cytuje P. JAWORSKI, *Sztuka starożytna...*, p. 470.

⁶⁶ Rzeka w Gujanie Francuskiej.

⁶⁷ Na terenie wsi Łakińskie albo Łakinos, litewskie Lakinska, raj. Mariampoles. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, V, Warszawa 1884, p. 578 podaje: „góra w pobliżu wsi Łakińskie [...] została usypana widocznie ręką ludzką jako podstawa świątyni Perkunasa, którego tu czczono. Z tego powodu znajdowano tu niejednokrotnie wiele zabytków starożytnych”. A. POŁUJAŃSKI, *Wędrówki po guberni augustowskiej w celach naukowych odbyte*, Warszawa 1859, p.

3
0
3
pisze „Pilokalnie Łakińskie – warowny kopiec litewski”. Por. A. KAMIŃSKI, *Materiały do bibliografii archeologicznej Jaćwieży od I do XIII w.*, Materiały Starożytne, 1 1956, p. 228; *Lietuvos TSR archeologijos atlasas. II. Piliakalniai*, Vilnius 1975, p. 92.

⁶⁸ Posiadłość Ruseckich na Ukrainie, którzy zgromadzili tu cenną kolekcję zabytków, w tym również i z zakresu archeologii, które miały pochodzić z różnych epok i miejsc. Zabytki z Trojanki nie musiały więc być znalezione w tej miejscowości. Por. S. MAZURKIEWICZ, *Kolekcja dzieł sztuki hr. Ursyn-Rusieckich w Muzeum Narodowym w Krakowie*, [in:] Księga pamiątkowa na dziewięćdziesięciolecie Dziennika „Czas”, Kraków–Warszawa 1938, p. 165-167; R. AFTANAZY, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. X, woj. braclawskie, wyd. II., Wrocław–Warszawa–Kraków 1996, p. 426 sq.

⁶⁹ Tułowice, gmina Brochów, pow sochaczewski, woj. mazowieckie. W Państwowym Muzeum Archeologicznym przechowywany jest fragment misy kultury grobów kloszowych pochodzący ze zbiorów Kriształowicza (?). Informacja mgr Mirosławy Andrzejowskiej z PMA.

⁷⁰ Gazeta Warszawska z 11 (23) stycznia 1875, nr 17, p. 2.

⁷¹ A. BRÜCKNER, *Starożytna Litwa. Ludy i bogi*, II wyd., J. JASKANIS (ed.), Olsztyn 1984, p. 5 sq. I 186, n. 7; J. KOLENDO, *Archeologowie*, p. 14 sq.

W 1877 r. Gabinet Numizmatyczny i Gabinet Archeologiczny zostały połączone pod kierunkiem Adolfa Pawińskiego, wybitnego historyka specjalizującego się w dziejach Polski, głównie XVI-XVIII w. Był on jednocześnie dyrektorem Archiwum Głównego w Warszawie. Adolf Pawiński interesował się archeologią klasyczną i pradziejową, uczestniczył w międzynarodowych kongresach archeologicznych, prowadził nawet pewne wykopiska na terenie Polski, a na inauguracji roku akademickiego 1875/76 miał wykład o czasach pradziejowych w Królestwie Polskim⁷³. Po śmierci Pawińskiego w 1896 r. kierownikiem Gabinetu Archeologicznego i Gabinetu Numizmatycznego został Teodor Wierzbowski (1853-1923), historyk literatury polskiej, bibliograf i archiwista, zasłużony wydawca źródeł. Pełnił on również, podobnie jak i Pawiński, funkcję dyrektora Archiwum Głównego⁷⁴. Jego zasługą było wydanie w roku 1904 pracy liczącej 28 stron dużego formatu, poświęconej historii Gabinetu Archeologicznego, która stanowiła pierwszy tom (Vypusk') publikacji Gabinetu Archeologicznego i Numizmatycznego Uniwersytetu Warszawskiego. Przygotowywał on też do wydania katalog zabytków znajdujących się w Gabinetach Archeologicznym, w którym miały znajdować się informacje o pochodzeniu każdego eksponatu⁷⁵, lecz projekt ten nie został zrealizowany. Nie zachowały się, niestety, materiały zgromadzone do tego katalogu, ani też jakakolwiek dokumentacja dotycząca Gabinetu Archeologicznego, która prawdopodobnie została wywieziona do Rosji w 1915 r. Poszukiwania materiałów dotyczących Gabinetu Archeologicznego i Numizmatycznego w papierach profesora Teodora Wierzbowskiego przechowywanych w Bibliotece PAU i PAN w Krakowie nie dały rezultatu⁷⁶. Udało się jedynie stwierdzić, że w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie znajdowały się, przed zniszczeniami dokonanymi w 1944 r. rękopiśmienne „Materiały do historii gabinetu numizmatycznego przy Uniwersytecie Warszawskim, 1817-1870”⁷⁷.

Były one przechowywane razem z z dokumentacją, która służyła do prac naukowych samego Teodora Wierzbowskiego. Gdyby te materiały zachowały się, to mogłyby oddać nieocenione usługi przy opracowaniu katalogów znalezisk monet na ziemiach Polski⁷⁸.

Ilość zabytków Gabinetu Archeologicznego stopniowo się powiększała, zwłaszcza od końca XIX w. Przyrost ten można śledzić dzięki danym liczbowym zawartym w corocznych oficjalnych sprawozdaniach z działalności Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego publikowanych w *Varšavskie Universitetskije Izvestija*⁷⁹. W roku 1875 znajdowało się w Gabinetach Archeologicznym 1.956 zabytków, w 1899 r. – 2.248, w 1904 – 2.259, zaś w roku 1913 – 2.311 zabytków. W pracy o Gabinetach Archeologicznych opublikowanej w 1904 r. Wierzbowski podaje, że było w nim 251 numerów w 2.259 egzemplarzach⁸⁰, a w swoim życiorysie napisanym w 1919 r. podaje⁸¹, że wzbogacił on gabinet starożytności i numizmatyczny „6.118 egzemplarzami rozmaitych przedmiotów i okazów”, co jednak odnosi się do przyrostu ilości zabytków w obydwu gabinetach w latach 1896-1913.

Przytoczone powyżej dane dotyczące rozwoju Gabinetu Archeologicznego nie mówią nam o przyroście ilości zabytków z zakresu archeologii pradziejowej, zważywszy, że w jego zbiorach znajdowało się bardzo dużo eksponatów z późniejszych okresów historycznych. Tak np. znajdowała się tam kolekcja 236 pieczęci herbowych oraz 212 pieczęci różnych instytucji i osób prywatnych⁸².

Mamy jednak trochę wiadomości o pewnych zabytkach archeologicznych, które docierały do Gabinetu⁸³. Najcenniejszym nabytkiem było brązowy dzban późnolateński (Fig. 3-6) oraz sześć urn pochodzących z Brzezin (obecnie Warszawa-Brzeziny). Był to dar gubernatora warszawskiego D.N. Martynowa urzędującego w latach 1898-1901⁸⁴. Można więc stwierdzić, że odkrycie to miało miejsce w tych właśnie latach. Naczynie

⁷³ VERŽBOVSKIJ, p. 10 sq.

⁷⁴ J. KOSTRZEWSKI, *Dzieje polskich badań archeologicznych*, Poznań 1949, p. 77 sq.; J. KOLENDO, *Archeologowie*, p. 16-18; cf. A. ABRAMOWICZ, *Adolf Pawiński w Citânia de Briteiros*, Światowit, I (XLII), fasc. B, 1999, p. 15-20.

⁷⁵ Z. GACA-DĄBROWSKA, *Teodor Wierzbowski (1853-1923). Studium bibliologiczne*, Roczniki Biblioteczne 17, 1973, nr 3/4, p. 665-718.

⁷⁶ VERŽBOVSKIJ, p. 8, n. 1 i 15.

⁷⁷ Bibl. PAU i PAN w Krakowie, Rkps 1881, t. 1-34 – Korespondencja: 1882, t. 1-11 – Akta osobowe. Por. A. PREISSNER, *Katalog korespondencji Teodora Wierzbowskiego*, Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie 4, 1958, p. 391-438; Z. JABŁOŃSKI, A. PREISSNER, *Katalog rękopisów. Sygnatury 1811-2148*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962, p. 43-77.

⁷⁸ J. KARWASIŃSKA, *Dział rękopisów różnych (varia) i nabyt-*

ków Archiwum Głównego, [in:] *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. 1, Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa 1957, s. 372; Por. Z. GACA-DĄBROWSKA, *Teodor Wierzbowski jako bibliograf*, Roczniki Biblioteczne 18, 1974, p. 755.

⁷⁹ Informację o tym zaginionym rękopisie należy dodać do artykułu J. KOLENDO, *Trzy kolekcje*.

⁸⁰ *Varšavskie Universitetskije Izvestia*, 1875, nr 5, p. 31; 1893, nr 6, p. 34; 1899, nr 6, p. 32; 1904, nr 6, p. 42; 1913, nr 6, p. 52.

⁸¹ VERŽBOVSKIJ, p. 15.

⁸² Rkps Bibl. PAU i PAN w Krakowie, 1882, t. 11, k. 17.

⁸³ VERŽBOVSKIJ, p. 12.

⁸⁴ VERŽBOVSKIJ, p. 14 sq.

⁸⁵ Por. *Adres-kalendar' gor. Varšavy na 1898 god*, p. 89 oraz w tym kalendarzu na rok 1900, p. 94 i na rok 1901, p. 88.

zostało po raz pierwszy opracowane przez Jadwigę Antoniewiczową w 1924⁸⁵, która bez skutku starała się zdobyć jakieś informacje o okolicznościach odkrycia tych zabytków. Sformułowanie Romana Jakimowicza, który pierwszy w r. 1916 zasygnalizował znaleziska z Brzezin⁸⁶, mówiące, że tutaj „miało znajdować się stanowisko podkloszowe i grób rzymski” nie jest udokumentowane, jak wykazała słusznie J. Antoniewiczowa. Odnosi się to również do stwierdzenia R. Jakimowicza: „Do zabytków oryginalnych rzymskich należy fragment miecza żelaznego giętego z Brzezin, oraz naczynie brązowe, które służyło za urnę dla prochów zapewne rycerza towarzyszącego jakiejś wyprawie handlowej”. Takie sformułowanie jest zbyt daleko idącym wnioskiem z faktu, iż w 1915 r. w opuszczonym Gabinetie Archeologicznym miecz ten znajdował się wewnątrz naczynia brązowego. Jednak, jak stwierdza Jadwiga Antoniewiczowa⁸⁷, nie można wykluczyć, że był to jakiś inny miecz, który znajdował się w zbiorach.

Nadzwyczaj interesujący dzban z Brzezin⁸⁸, na którego wylewie znadawała się nie odczytana inskrypcja łacińska wykonana techniką *punctum* (składająca się z kropek) należy traktować więc jako zabytek bez kontekstu archeologicznego, a jego datowanie musi być wynikiem analiz typologicznych i stylistycznych⁸⁹. Niestety naczynie brązowe z Brzezin (obecnie Warszawa-Brzeziny) uległo częściowemu uszkodzeniu w czasie II Wojny Światowej. Zostało ono zgniecione, a pewne partie, w tym część wylewu z inskrypcją uległa zniszczeniu. Po odkryciu masa dzbanu, już częściowo uszkodzonego (bez ucha i nóżek), wynosiła 2.535 g, podczas gdy obecnie – 1.565 g, co określa rozmiary destrukcji (zniszczeniu uległo więc ok. 2/5 naczynia).

Z innych zabytków archeologicznych, które znalazły się w Gabinetie Archeologicznym należy wymienić 25 wyrobów krzemiennych znalezionych we wsi Osówka (gm. Szydłów, pow. staszowski, woj. świętokrzyskie), materiały krzemienne i ceramikę z wykopalisk J.Th. Biełaszewskiego⁹⁰ w Luszyńcu (gm. Pacyna, pow. gostyniński,

woj. mazowieckie), miecz żelazny (późnolateński?) znaleziony w miejscowości Ryłowice (gm. Samborzec, pow. sandomierski, woj. świętokrzyskie)⁹¹. Cesarska Komisja Archeologiczna w Petersburgu przekazała do Gabinetu dwa skarby monet z terenu Królestwa Polskiego wraz z naczyniami glinianymi, w których były one przechowywane. Były to skarby z Wierzchowniowa (gm. Kazimierz Dolny, pow. puławski) zawierający monety z XVI i XVII w. oraz z Praczek (gm. i pow. Golub-Dobrzyń) z monetami krzyżackimi⁹².

Wpłynęły również i inne zabytki, które już trudniej jest określić chronologicznie, jak „młot kamienny” z gub. lubelskiej podarowany przez prof. Uniwersytetu Warszawskiego N.V. Nasonova i urna z Czerska (gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński, woj. mazowieckie) znaleziona przez prof. T. Wierzbowskiego. W Gabinetie Archeologicznym znalazły się też zabytki archeologiczne (krzemienne i paciorki) znajdowane na prawym brzegu Wisły powyżej (na północ od) ówczesnego przedmieścia Praga, oraz „stara pieczęć ołowiana” znaleziona koło Rawy Mazowieckiej z herbem Korab i napisem *Petrus a Roviz*. Docierały też jako dary poszczególne zabytki z głębi Rosji⁹³. Między innymi znalazł się tu wczesnośredniowieczny miecz oraz grot włóczni pochodzący z kuranu w b. pow. kaniowskim.

Zbiory Gabinetu Archeologicznego stopniowo powiększały się, lecz warunki lokalowe były bardzo trudne. Początkowo Gabinet Archeologiczny i Gabinet Numizmatyczny znajdowały się jednym małym pomieszczeniem Pałacu Kazimierzowskiego, który był siedzibą Biblioteki Uniwersyteckiej. Z powodu ciasnoty dostęp do eksponatów zwalonych na kupę był prawie niemożliwy. Po oddaniu do użytku w 1894 r. specjalnego gmachu Biblioteki Uniwersyteckiej Gabinet Archeologiczny i Gabinet Numizmatyczny zostały przeniesione do większego pomieszczenia na drugim piętrze nowego budynku. Uważano bowiem, że obydwa gabinety stanowiły integralną część Biblioteki Uniwersyteckiej. Długie starania prof. Wierzbowskiego

⁸⁵ J. ANTONIEWICZOWA, *Dzban brązowy przedrzymski znaleziony w Brzezinach (gm. Brudno) w pow. Warszawskim*, Wiadomości Archeologiczne 9, 1924, p. 69-85.

⁸⁶ R. JAKIMOWICZ, *op. cit.*, Warszawa 1916, p. 13.

⁸⁷ J. ANTONIEWICZOWA, *op. cit.*, p. 70.

⁸⁸ Cf. F. ŁOPIEŃSKI, *Kilka uwag o technice dzbanu brązowego przedrzymskiego z Brzezin*, Światowit 18 1939-1945 (1947), p. 99-110; J. WIELOWIEJSKI, *Die späteltischen und römischen Bronzegefäße in Polen*, Bericht RGK 66, 1985, p.305, n. 310.

⁸⁹ Nieporozumieniem jest więc stwierdzenie A. Niewęglowskiego „W czasie badań cmentarzyska grobów kloszowych znaleziono dzban brązowy (wyrób italo-grecki) z podokresu środkowolateńskiego (?)”. A. NIEWĘGŁOWSKI, *Mazowsze na przełomie er, Przemiany społeczno-demograficzne i gospodarcze*, Wrocław 1972, p. 274.

⁹⁰ O badaniach archeologicznych Biełaszewskiego na terenach nad Bugiem patrz S. KRUKOWSKI, *op. cit.*, p. 90.

⁹¹ Taką chronologię mogą sugerować pewne sformułowania artykułu Jadwigi Antoniewiczowej, która uważa, że miecz i pochwa miecza z Ryłowic mogłyby współwystępować z naczyniem z Brzezin. Por. J. ANTONIEWICZOWA, *op. cit.*, p. 70. Rękopiśmienny inwentarz zbiorów Zakładu Archeologii Przedhistorycznej UW wymienia pod nr 457 2 fragmenty brązowej pochwy miecza oraz 3 fragmenty żelaznego miecza z Ryłowic albo Brzezin. Cf. przyp. 107.

⁹² KOLENDO, PASZKIEWICZ, *op. cit.*, w druku. Informacje o tych skarbach u Wierzbowskiego są częściowo błędne (zdeformowane nazwy miejscowości). Por. VERŻBOVSKIJ, p. 14.

⁹³ VERŻBOVSKIJ, p. 14.

doprowadziły w 1901 r. do wydzielenia obydwu gabinetów ze struktury Biblioteki i ściślejszego ich podporządkowania Wydziałowi Historyczno-Filologicznemu. W konsekwencji Gabinet Archeologiczny i Gabinet Numizmatyczny zostały przeniesione w 1903 do sali znajdującej się na drugim piętrze Pałacu Kazimierzowskiego⁹⁴.

Gabinet Archeologiczny Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego był udostępniany publiczności; regulamin przewidywał, że ma być otwarty jeden raz w tygodniu, w niedzielę przez półtorej godziny⁹⁵.

W Gabinetzie Archeologicznym pracowali też czasami badacze z innych ośrodków, jak znany egiptolog z Petersburga B.V. Turajev oraz A. Postaselianc (?) z Muzeum Narodowego w Budapeszcie, który interesował się zabytkami pradziejowymi. Wykonywał on fotografie „narzędzi krzemiennych oraz ozdób i broni z brązu”⁹⁶. W roku 1900 oglądał zbiory archeologiczne Włodzimierz Demetrykiewicz, profesor archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego. W liście do Erazma Majewskiego pisał on: „co się tyczy gabinetu archeologicznego w Uniwersytecie Warszawskim, to zawiera on niektóre okazy, ale są to resztki z tego, co było dawniej. Informacja o bliższym pochodzeniu tych zabytków prawie zatracona, ale można dojść wiele z notatek ś.p. Aleksandra Przeździeckiego, które mam w ręku, są i świeże nabytki dość interesujące”⁹⁷. Dowiadujemy się więc z tego listu, że zbiorami archeologicznymi w Warszawie interesował się wcześniej Aleksander Przeździecki (1814-1872). Ten nadzwyczaj aktywny wielu polach uczony mecenas zajmował się nie tylko historią i historią sztuki, ale również i archeologią. Brał on udział w międzynarodowych kongresach archeologicznych, a na jednym z nich referował projekt jednolitych znaków międzynarodowych na mapach archeologicznych⁹⁸.

Na uwagę zasługuje fakt, iż zbiory Gabinetu Archeologicznego posłużyły do pionierskich wówczas badań technologicznych. Fizyk Wiktor Biernacki⁹⁹, zatrudniony w charakterze laboranta na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim zajął się archeomagnetyzmem ceramiki jako sposobem określania jej chronologii¹⁰⁰. Jedno z czterech naczyń wykorzystanych do tych badań pochodziło z Gabinetu Archeologicznego¹⁰¹.

Ewakuacja Uniwersytetu Warszawskiego¹⁰², a następnie ucieczka Rosjan z Warszawy w sierpniu 1915 r. doprowadziła do znacznego zdewastowania zbiorów¹⁰³. Wywieziono w pośpiechu przeważającą część kolekcji numizmatycznej. Pozostały tylko monety, które znajdowały się w dolnych szufladach witryn i których prawdopodobnie nie zauważono w czasie ucieczki. Klucze do gablot miały leżeć porozrzucane po biurku. Zabrano jednak wszystkie inwentarze, które nie wróciły w czasie akcji rewindykacyjnej zbiorów Uniwersytetu.

Dotychczasowy kierownik Gabinetu, prof. Teodor Wierzbowski, nie został zatrudniony jako „wykładający” na odradzającym się Uniwersytecie i w związku z tym nie zajmował się już zbiorami archeologicznymi oraz numizmatycznymi koncentrując się na kierowaniu Archiwum Głównym. Kuratorem zbiorów został antropolog, Kazimierz Stołyhwo, który, przy pomocy archeologa Romana Jakimowicza¹⁰⁴, zajął się uporządkowaniem zdewastowanych zbiorów. Na początku 1916 r. kierownikiem Gabinetu Archeologicznego został młody docent filologii klasycznej Ryszard Ganszyniec (później znany profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, a po drugiej wojnie światowej – Uniwersytetu Jagiellońskiego), lecz wkrótce został on wysłany przez Niemców na front¹⁰⁵.

⁹⁴ VERŻBOVSKIJ, p. 11-14 i 26.

⁹⁵ VERŻBOVSKIJ, p. 13 i 28 (tekst regulaminu).

⁹⁶ VERŻBOVSKIJ, p. 13.

⁹⁷ List Włodzimierza Demetrykiewicza do Erazma Majewskiego z dn. 14 III 1900 przechowywany w Dziale Dokumentacji Naukowej PMA. Cytat za J. WRÓŃSKA, *Muzea prehistoryczne i zbiory prywatne w Warszawie (od przełomu XIX i XX w. do 1918 r.)*, Wiadomości Arch., t. 48, 1983 (1987), p. 203 sq.

⁹⁸ A. BIERNACKI, *Aleksander Przeździecki (1814-1871). Życiorys uczonego mecenasa*, Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 17, 1972, p. 243-264; A. ABRAMOWICZ, *Polacy na kongresie w Bolonii w 1871 r.*, [in:] *Archaeologia et historia. Księga jubileuszowa dedykowana Pani Profesor Romanie Barnycz-Gupieńcowej*, Łódź, 2000, p. 13-22.

⁹⁹ *Polski Słownik Biograficzny*, t. 2, Kraków 1936, p. 83 – Biernacki W. (S. Kalinowski).

¹⁰⁰ V.A. BERNACKIJ, *K" voprosu o magnitnom "naklonenij" v" drevnosti*, Trudy Varšavskago Obsestva Estesvoispitajlej, 1889, 1900, Protokoly Otdelenija Fiziki i Himii, Protokoly, No 2, p. 1-21.

¹⁰¹ Wg Biernackiego miało to być jedno z dwóch badanych przez niego naczyń z Domaniewa pod Warszawą, a wg Wierzbowskiego naczynie to pochodziło z Łęczycy; cf. BERNACKIJ, p. 20 sq.; VERŻBOVSKIJ, p. 13.

¹⁰² Cf. M. SZMIT, *Kancelaria i archiwum Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego (1869-1915)*, *Archeion* 61, 1974, p. 188-190.

¹⁰³ K. STOŁYHWO, *Sprawozdanie ze stanu Gabinetu Archeologicznego Uniwersytetu Warszawskiego w r. 1915-ym*, *Pamiętnik Fizjograficzny*, t. 24, 1917, Dział VI, Miscellanea, p. 4 sq. Trochę odmienną, rękopiśmienną wersję tego tekstu opublikował S.K. KOZŁOWSKI, *Korespondencja dotycząca początków dydaktyki archeologicznej na Uniwersytecie Warszawskim*, [in:] *Dzieje archeologii*, p. 105 sq.

¹⁰⁴ Rezultatem pracy R. Jakimowicza w Gabinetzie Archeologicznym są informacje o zabytkach odkrytych w Brzezinach i w ogrodzie belwederskim zamieszczone w jego pracy *Warszawa i jej okolice w czasach przedhistorycznych* wydanej w 1916. Por. przyp. 27 i 86.

¹⁰⁵ H. KOLENDO, *Odrodzenie Uniwersytetu Warszawskiego w roku 1915. Pierwszy skład wykładowych*, *Roczniki Uniwersytetu Warszawskiego* 13, 1975, p. 72 sq.

Ostatecznie w roku 1921 przeniesiono zachowane zbiory archeologiczne liczące 137 zabytków wraz z dwiema szafami i trzema płaskimi gablotami do organizującego się Zakładu Archeologii Przedhistorycznej. Była to tylko część zabytków archeologicznych, które udało się zgromadzić na Uniwersytecie Warszawskim w różnych okresach czasu, reszta, niestety, przepadła w okresie po likwidacji Uniwersytetu w ramach represji po upadku powstania listopadowego i w czasie I wojny światowej. W zbiorach Zakładu Archeologii Pradziejowej znalazł się m. in. dzban z Brzezin, materiały z cmentarzyska kultury łużyckiej w Nietulisku oraz ceramika kultury łużyckiej, pomorskiej i z okresu wczesnego średniowiecza pochodząca z nieznanych miejscowości w Polsce¹⁰⁶. Ta ostatnia kategoria zabytków składała się z przedmiotów, które utraciły swoją metrykę. Zbiory te w większości przepadły w czasie II wojny światowej za wyjątkiem naczyń glinianych z cmentarzyska w Nietulisku oraz dzbana z Brzezin, który uległ jednak zgnieceniu i częściowemu zniszczeniu.

W okresie międzywojennym Zakład Archeologii Przedhistorycznej kierowany przez prof. Włodzimierza Antoniewicza zgromadził, głównie poprzez prowadzenie prac wykopaliskowych, pewną ilość zabytków archeologicznych. W roku 1935 w zbiorach Zakładu Archeologii Przedhistorycznej znajdowało się 1.054 numerów inwentarzowych zabytków oryginalnych oraz odlewów, a ich ilość powiększyła się znacznie w ostatnich latach przed II wojną światową¹⁰⁷, głównie w wyniku prowadzonych badań wykopaliskowych¹⁰⁸. Do zbiorów uniwersyteckich dotarła też mała kolekcja zabytków archeologicznych licząca 96 numerów inwentarzowych¹⁰⁹ (niestety bez podanej proveniencji) należąca do A. Ziemięckiego¹¹⁰.

Trzeba pamiętać, że dzięki powiązaniom Zakładu Archeologii Przedhistorycznej z Muzeum Archeologicz-

nym im. Erazma Majewskiego Towarzystwa Naukowego Warszawskiego archeologowie pracujący i uczący się na Uniwersytecie Warszawskim mogli swobodnie korzystać z bardzo bogatych zbiorów archeologicznych tegoż muzeum. Wynikało to z faktu, iż kierownikiem obydwu instytucji mieszczących się obok siebie w Pałacu Staszica, był profesor Włodzimierz Antoniewicz. Ta „unia personalna” i lokalowa prowadziła nawet do tego, że zabytki archeologiczne zdobyte w czasie prac wykopaliskowych prowadzonych przez Zakład Archeologii Przedhistorycznej były przekazywane w depozyt do Muzeum im. Erazma Majewskiego¹¹¹. Niektóre z zabytków należących do zbiorów Zakładu Archeologii Przedhistorycznej były publikowane w czasopiśmie „Światowit”¹¹², redagowanym przez prof. Włodzimierza Antoniewicza, a wydawanym przez Muzeum Archeologiczne im. Erazma Majewskiego¹¹³.

W okresie II wojny zbiory archeologiczne Zakładu Archeologii Przedhistorycznej dzieliły losy Muzeum im. Erazma Majewskiego. Pałac Staszica, gdzie się znajdowały uległ częściowemu zniszczeniu w trakcie oblężenia Warszawy w 1939 r. W kwietniu i maju 1941 r. Niemcy przewieźli je do gmachu Muzeum Narodowego przy Al. 3-go Maja, gdzie znalazło już schronienie Państwowe Muzeum Archeologiczne, które musiało opuścić zajmowany uprzednio gmach Podchorążówki w Łazienkach¹¹⁴.

Po wojnie ocalałe zbiory Muzeum im. Erazma Majewskiego oraz Zakładu Archeologii Przedhistorycznej przeszły do Państwowego Muzeum Archeologicznego. Wśród nich należy wymienić ceramikę z cmentarzyska kultury łużyckiej z Nietuliska, badanego w 1851 roku oraz dzban z Brzezin, częściowo zniszczony w czasie wojny, który nabrał, niestety, nowego znaczenia jako symbol poniesionych wówczas strat (Fig. 5-6).

¹⁰⁶ J. ANTONIEWICZOWA, *op. cit.*, p. 70.

¹⁰⁷ W Dziale Inwentarzy Państwowego Muzeum Archeologicznego zachował się fragmentaryczny „Spis z natury zbiorów Z(akładu) A(rcheologii) P(radziejowej)”. Rękopis ten został sporządzony po 15 VIII 1939 r. Pozwala się on częściowo zorientować się, skąd pochodziły materiały archeologiczne napływające w okresie międzywojennym. Chciałbym podziękować Dyrekcji i pracownikom Państwowego Muzeum Archeologicznego za udostępnienie tych materiałów.

¹⁰⁸ J. LEWAKOWSKA-ANTONIEWICZ, *Kronika Zakładu Archeologii Przedhistorycznej i Wczesnodziejowej (1920-1945)*, Roczniki Uniwersytetu Warszawskiego 4, 1963, p. 131-165. Cf. też teksty, głównie wspomnienia, [in:] *Dzieje archeologii, passim*. W Dziale Inwentarzy PMA zachował się czterostronicowy rękopis „Zabytki przedhistoryczne Zakładu Archeologii Przedhistorycznej Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie oddane w depozyt do Muzeum Archeologicznego im. Erazma Majewskiego Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” Znajduje się tam spis zabytków posiadających numery

inwentarzowe IV 1130-IV 1258.

¹⁰⁹ Rękopis „Zabytki przedhistoryczne...”, Dział Inwentarzy PMA.

¹¹⁰ Czy był to znany starożytnik końca XIX w. Tadeusz Nieczuja Ziemięcki, który wydawał w latach 1878-1880 „Dwutygodnik naukowy poświęcony archeologii, historii i lingwistyce”?; cf. A. ABRAMOWICZ, *Historia archeologii polskiej. XIX i XX wiek*, Warszawa-Łódź 1991, p. 65, 70, 76, 77, 86, 98.

¹¹¹ Por przyp. 108.

¹¹² Będzie to publikacja materiałów z Nietuliska przygotowana przez Janinę Krajewską cytowana w przyp. 48.

¹¹³ J. KOLENDO, „Światowit” – *sto lat dziejów*, Światowit, N.S., t. II (XLI), Fasc. B., p. 97-110.

¹¹⁴ J. LEWAKOWSKA-ANTONIEWICZ, *Kronika Zakładu...*, p. 163. Por. odmienne przedstawienie tej kwestii – K. JAŻDŻEWSKI, *Pamiętniki. Wspomnienia polskiego archeologa z XX wieku*, Łódź 1995, p. 151-153.

Z kolei nadzwyczaj intensywne prace wykopaliskowe prowadzone przez Katedrę Archeologii Pradziejowej i Wczesnośredniowiecznej, a później, od 1976 r., przez Instytut Archeologii UW¹¹⁵ wypełniły magazyny archeologiczne nowymi zabytkami. Są one opracowywane i wykorzystywane w pracach naukowych oraz do celów dydaktycznych¹¹⁶. Po opracowaniu zostają one często odsyłane do placówek konserwatorskich i muzealnych działających na terenach, skąd pochodzą dane zabytki.

Trzeba stwierdzić, że kolekcje z zakresu archeologii pradziejowej gromadzone na Uniwersytecie Warszawskim w różnych okresach jego istnienia nie odgrywały nigdy jakiejś większej roli i ustępowały innym zbiorom

istniejącym wówczas w Warszawie¹¹⁷. Jednak ich historia potwierdza zjawisko występujące powszechnie w kulturze i nauce polskiej. Dramatyczne dzieje naszego kraju w XIX i XX w. uniemożliwiały normalny rozwój instytucji naukowych, bibliotek i zbiorów. Mimo ogromnych przeciwności kolejne pokolenia podejmowały jednak wysiłki mające na celu ratowanie i wzbogacanie naszego patrimonium kulturowego. Za szczególnie cenne należy uznać wszystkie próby wykorzystania zgromadzonych zbiorów w celach dydaktycznych i naukowych. Stąd też na kolekcje istniejące w Uniwersytecie Warszawskim należy patrzeć nie tylko przez pryzmat walorów naukowych i wystawienniczych zgromadzonych tam zabytków.

Aneks

Catalogue des objets qui renferme le Musée des Antiques¹¹⁸

Początek tekstu dotyczący zabytków egipskich opublikował¹¹⁹ już Piotr Jaworski, *Wiadomość*, p. 51. Tu podaję daszy ciąg mówiący o zabytkach pradziejowych i etnograficznych.

Lacrimatoire de verre trouvé à Tarnogóra, gouvernement de Lublin, district de Krasnystaw. Don du propriétaire de Tarnogóra Mr Czyzewski, lequel l'a trouvé dans une urne. Ce lacrimatoire renferme un liquide.

Urnes cinéraires exhumées avec des fragments d'ossements humaines dans l'ancien gouvernement de Radom (présentement de Kielce) et décrites dans le Journal du Ministère national de l'Instruction Publique, t. II, 1852.

Urne et lacrimatoires noirs au nombre de deux, trouvés dans les environs de Łęczycza. Ces lacrimatoires étaient destinés à recueillir les larmes des pleureuses à gages.

Urnes trouvées en 1824 entre la rue Czerniakowska et la ferme appartenant à Łazienki, là où se trouve présentement l'entrée des casernes des hussards, découvertes par le lieutenant colonel de génie Minter.

Deux petites vaisseaux plats en forme de coupe, remontant aux temps du paganisme. Don de Mme la Générale C^{sse} Kicka.

Sac de voyage à l'usage des femmes sauvages de 'Amérique Méridionale. Envoyé par Mr Charles Siechén qui servait sous Bolivar.

Tablier de femme indienne, envoyé par Mr Constantin Jelski.

¹¹⁵ Lista tych badań – J. MICHALSKI, J. BUDZISZEWSKI, *Siedemdziesiąt lat badań wykopaliskowych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego*, [in]: *Dzieje archeologii*, p. 211-249.

¹¹⁶ *Katalog archeologicznych zbiorów pozamuzealnych*, zes. 1, Kolekcja Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego., D. Jaskanis (ed.), Warszawa 1984.

¹¹⁷ Ocena tych zbiorów: J. WROŃSKA, *Muzea*, p. 203 sq.; A. ABRAMOWICZ, *Historia archeologii polskiej. XIX i XX wiek*, Warszawa–Łódź 1991, p. 96.

¹¹⁸ AGAD, *Teki Skimborowicza*, XXI 2/56.

¹¹⁹ P. JAWORSKI, *Wiadomość*, p. 51 z pomyłką w sygnaturze Tek Skimborowicza.

Skróty użyte w artykule

AGAD

Archiwum Główne Akt Dawnych

ANTYK

Antyk w Uniwersytecie Warszawskim. Nauka i nauczanie w okresie od powstania uczelni do 1915 roku. Prawo rzymskie, historia starożytna, archeologia klasyczna, J. Kolendo (ed.), Warszawa 1993

ARS ET EDUCATIO

Ars et educatio. Kultura artystyczna Uniwersytetu Warszawskiego, J. Miziołek (ed.), Warszawa 2003

BIELIŃSKI, t. I

J. BIELIŃSKI, *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816-1831)*, t. I, Warszawa 1907

DZIEJE ARCHEOLOGII

Dzieje archeologii na Uniwersytecie Warszawskim, S.K.Kozłowski i J. Kolendo (eds), Warszawa 1993

KOLENDO, *Archeologowie*

J. KOLENDO, *Archeologowie działający na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1816-1915*, [in:] *Dzieje archeologii*, p. 9-26

KOLENDO, *Świat antyczny*

J. KOLENDO, *Świat antyczny i Barbarzyńcy. Teksty, zabytki, refleksja nad przeszłością*, t. I-II, Warszawa 1998

KOLENDO, *Trzy kolekcje*

J. KOLENDO, *Trzy kolekcje numizmatyczne na Uniwersytecie Warszawskim*, [in:] *Ars et educatio*, p. 431-444

VERŽBOVSKIJ

F. VERŽBOVSKIJ [T. Wierzbowski], *Arheologičeskij Kabinet' Imperatorskago Varšavskago Universiteta. Istoričeskij očerok'*, Varšava 1900

PREHISTORIC COLLECTIONS OF THE WARSAW UNIVERSITY

SUMMARY

The 19th century was a period of great popularity of diverse collections of archaeological finds which were set by universities. Founded in 1816, the Warsaw University also developed a modest collection of Mediterranean and national antiquities. The initiative of collecting different mementos of the past started in 1821. The collection assembled by 1830 included 37 urns originating from several cemeteries in Poland as well as a number of other artefacts. After the fall of the 1830-31 November Uprising and the dissolution of the Warsaw University by tsarist authorities the most valuable collections were removed to Russia. Only ceramic vessels were left in Warsaw. But even without a national University collecting of finds from archaeological discoveries made in Poland continued. During the existence of the Warsaw Main School (1862-1869) an initiative was launched to create a Museum of Fine Arts which was to include a department devoted to archaeology. A Museum of Antiquities established in 1869 received into its keeping all the collections of the Warsaw University. After the dissolution of the Warsaw Main School and the setting up in 1869 of a Russian University Warsaw for a time had an Archaeology Cabinet. In 1915 when Russians evacuated Warsaw the collections suffered

devastation and all inventory books were lost. In 1921 the surviving archaeological collection which at the time comprised no more than 137 specimens was moved to the Department of Prehistoric Archaeology headed by Professor Włodzimierz Antoniewicz. Excavations of the 1919-1939 period helped in substantially expanding the university collection. World War II once again wreaked havoc with the collections. The most valuable find, a Roman bronze jug discovered at the village Brzeziny (now a district of Warsaw) was crushed and suffered partial destruction. The remaining part of the archaeological collections of the Warsaw University is at present stored in the State Archaeological Museum in Warsaw.

The aim of the article was to reconstruct the content and vicissitudes of the prehistoric collection of the Warsaw University throughout different periods of its turbulent history. Although the collection never played any significant role and was outdistanced by other Warsaw collections of the time its history demonstrates how, in the face of considerable adversity, one generation of Poles after the next endeavoured to salvage and augment the Polish cultural heritage.

(translated by Anna Kinecka)

PLANSZA 8

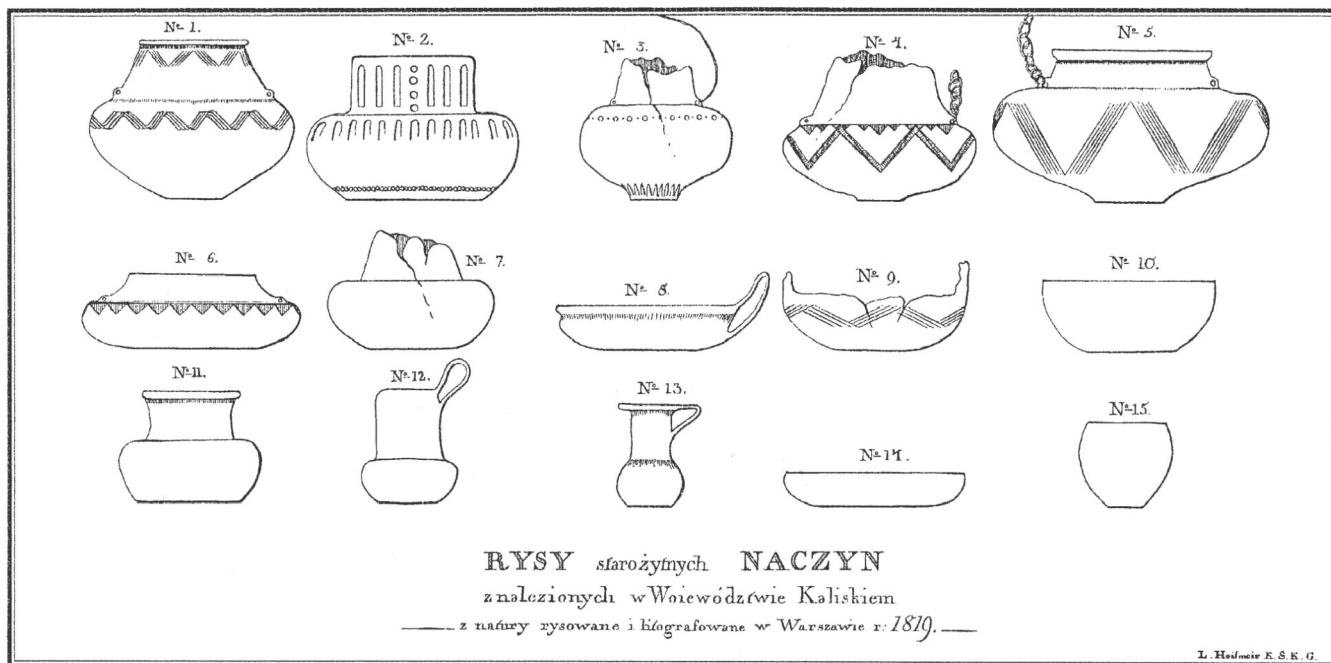

Fig. 1. Naczynia ceramiczne odkryte w r 1818 na cmentarzysku kultury łużyckiej w okolicy miasta Turek. Pamiętnik Warszawski 13, 1819, tablica po p. 464

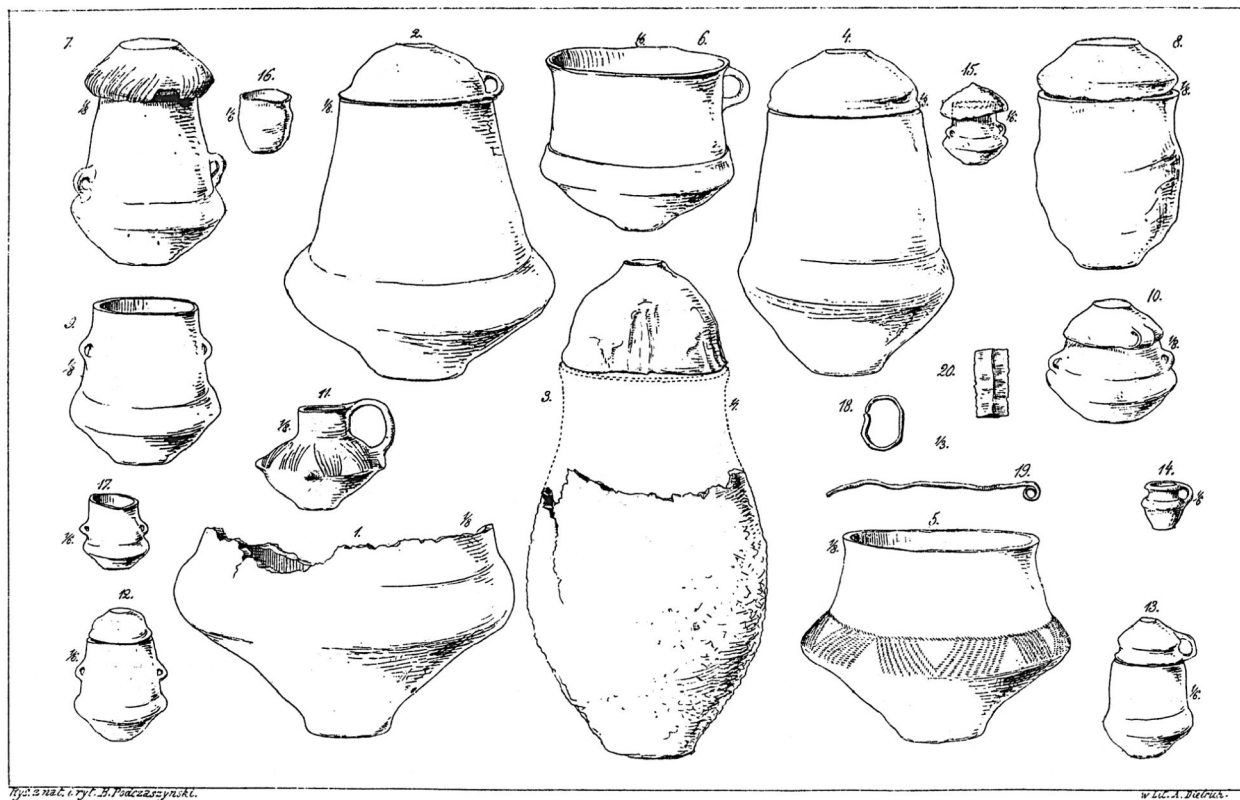

Fig. 2. Zabytki z cmentarzyska kultury łużyckiej z Nietuliska Dużego. F.M. SOBIESZCZAŃSKI, Wycieczka archeologiczna w niektóre strony gubernii radomskiej odbyta w miesiącu wrześniu 1851 roku, Warszawa 1852, tablica z zabytkami po p. 40

Fig. 3. Naczynie brązowe z Brzezin (obecnie Warszawa-Brzeziny). Stan sprzed 1939. Fot. archiwalna PMA, klisza 11529

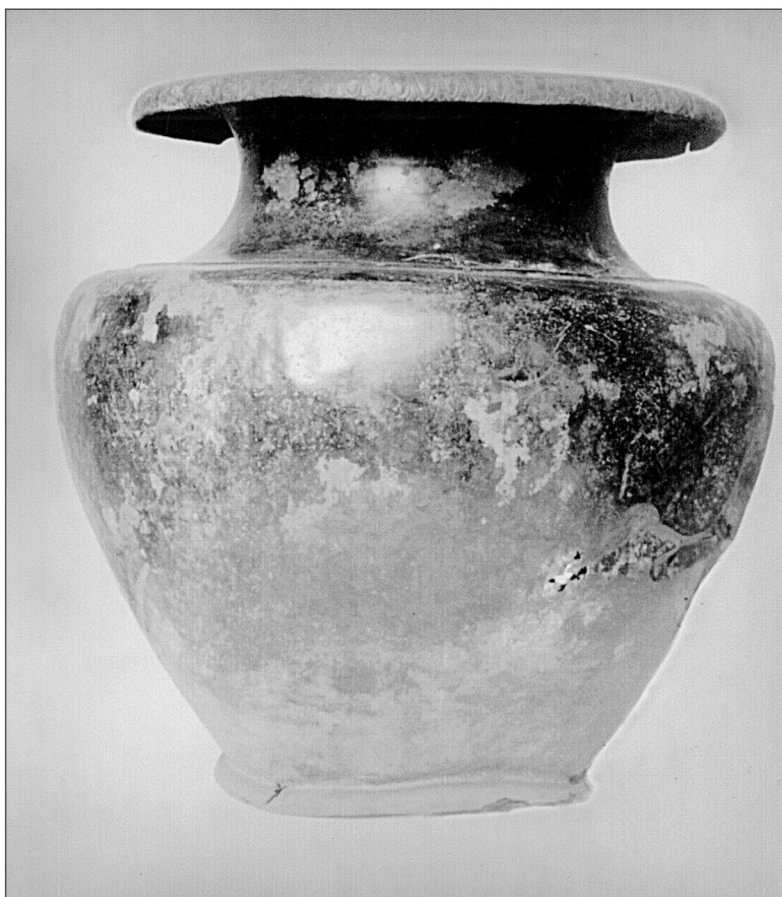

Fig. 4. Krawędź naczynia brązowego z Brzezin (obecnie Warszawa-Brzeziny) z inskrypcją. Stan sprzed 1939. Fot. PMA

PLANSZA 10

Fig. 5-6. Naczynie brązowe z Brzezin (obecnie Warszawa-Brzeziny). Stan obecny, po zniszczeniach wojennych. Fot. PMA